

MAŁGORZATA PARYS

Instytut Języka Polskiego, Uniwersytet Warszawski
ul. Krakowskie Przedmieście 26/28, 00-927 Warszawa
tel. (+48) 22 552 10 21
e-mail: parys.m@op.pl

*O POŁOŻENIU NIEBA POD CZAS REWOLUCYI ROKU
– OPISY NIEBA W DNIU RÓWNONOCY WIOSENNEJ
W KALENDARZACH
ASTROLOGICZNO-PROGNOSTYKARSKICH
Z I POŁOWY XVIII WIEKU*

SŁOWA KLUCZOWE: metafora centralna, Rzeczpospolita Niebieska, elekcja Pana Roczego, personifikacja planet

KEYWORDS: central metaphor, Heavenly Republic, election of The Lord of the Year, personification of planets

*ABOUT THE LOCATION OF THE SKY UNDER
THE REVOLUTION OF THE YEAR – THE DESCRIPTIONS OF HEAVENS
ON THE SPRING EQUINOXIN ASTROLOGICAL-PREDICTIVE
CALENDARS FROM THE 1ST HALF OF THE 18TH CENTURY*

ABSTRACT: The paper presents the ways of conceptualizing planets in the description of Heavens in prognostics included into the 18th-century calendars. The astrological-predictive calendar follows a multi-style pattern and comprises anisofunctional set of genres, each of which exhibits its own compositional structure and reflects astrological knowledge in its layout as well as both its linguistic and stylistic properties. Astral ideology employs the central metaphor of HEAVENLY REPUBLIC. Heaven is conceptualized as a country whose organization resembles the political order of Noble Republic (of Poland): elective monarchy. In *Heavenly Republic* the elected kings are planets, bondmen are states and nations, kingdoms, provinces and cities. The equality of planets with respect to their eligibility as *The Lord of the Year* reflects the idea of nobility egalitarianism.

1. Wstęp

1.1. Kalendarz jako gatunek

Przedmiotem artykułu jest, oparta na metodologicznych założeniach językoznawstwa kognitywnego, prezentacja sposobów obrazowania planet w opisach nieba zawartych w sześciu XVIII-wiecznych prognostykach pochodzących z krakowskich kalendarzy, opracowanych na lata 1723–1737 przez Michała Józefa Rembeckiego¹, profesora Akademii Krakowskiej. Realizują one wzorzec kanoniczny kalendarza, cechuje je jednak interesujący, niespotykany w innych almanachach sposób metaforycznego przedstawienia nieba jako rzeczypospolitej.

Prognostyk jest stałym składnikiem XVIII-wiecznych kalendarzy, których model gatunkowy ustalił się dwa wieki wcześniej z połączenia kalendarzy ksiąg liturgicznych², poszerzonych o treści lunarnoastralne³, z prognostykami⁴ (Wąsowicz 1995; Parys 2016). W ten sposób ukształtowała się struktura kompozycyjna całego zbioru, na który składały się kalendarzowe gatunki obligatoryjne *sensu*

¹ Autorka prowadzi badania historycznych kalendarzy astrologiczno-prognostykarskich wydanych na ziemiach polskich w I połowie XVIII w., dostępnych w Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie. Za Marią Wojtak (2006, s. 143–152) kalendarz uznaje za gatunek w formie kolekcji (na temat cech gatunkowych szerz. zob. Parys 2015). „Pojęcie kolekcji funkcjonuje w polskiej tekstologii jako jeden z typów ramy, która umożliwia łączenie segmentów tekstu”, inaczej mówiąc, zespół elementów występujących w jednym miejscu, jednym czasie i pełniących podobną funkcję (Wojtak 2011, s. 69).

² Chronologia kalendarza liturgicznego, zamknięta w cyklu rocznym, opiera się na systemie lunisolarnym – wyliczeniach związanych ze wzajemnym położeniem Słońca i Księżycza. Repery rachuby lunisolarniej to parametry pozwalające ustalić zmienne elementy chronologiczne na określony rok: dla kalendarza księżycowego – stosunku wieku księżycza do dni miesiący kalendarzowych, a dla rachuby słonecznej – stosunku dni tygodnia do dni miesiąca. Wartości te służyły do określania daty w obrębie roku kalendarzowego oraz wyrachowywania terminów celebracji świąt, zwłaszcza Wielkanocy i związanych z nią świąt ruchomych.

³ Repery rachuby lunarnoastralnej, czyli parametry niezwiązane z kościelną *ars computandi* oraz cyklem świąt stałych i ruchomych, podobnie jak repery komputystyki kościelnej, za podstawę swojej rachuby biorą różne zjawiska astronomiczne. Na początku XVI stulecia do rachuby dni opartej na miesiącu księżycowym i 19-letnim cyklu lat słonecznych dodano układ znaków zodiakalnych, nadając poszczególnym jednostkom czasu odrębne atrybuty (wartościowanie). „Połączenie tych elementów stworzyło nowy, lunarnoastralny typ rachuby, w którym poszczególne dni roku miały za zadanie kierować czynnościami dnia codziennego. Oznaczenie wartości czasu odbywało się poprzez litery lunarne (*litterae lunares*)”. System ten służył jako metoda odnajdywania każdorazowego (data dzienna) położenia Księżycza na pasie zwierzyńca niebieskiego (Wąsowicz 1995, s. 141, 145).

⁴ W okresie tym połączono funkcjonujące do tej pory niezależnie łacińskie kalendarze (*judica*) oraz prognostyki, czyli przepowiednie i praktyki mające charakter prognozy astrologicznej, opartej na obserwacji obrotów ciał niebieskich. Gatunki te pochodziły z różnych porządków: wiedzy i ideologii: religii chrześcijańskiej i praktyki astrologicznej. Mimo to stworzyły trwałą więź na około półtora wieku. Typ kalendarza astrologiczno-prognostykarskiego zdominował rynek wydawniczy na ziemiach polskich aż do lat czterdziestych XVIII w. (szerz. zob. Parys 2016).

stricto, tj. kalendarium na dwanaście miesięcy, łączące treści związane z rokiem liturgicznym i wspomnianymi wyliczeniami lunarno-astrologicznymi, oraz prognozyk. Opatrywano je wspólnym wstępem, który jako obligatoryjny gatunek paratekstowy stanowił stały składnik ramy literacko-wydawniczej (Ocieczek 1990, s. 7–9), kreował kalendarz jako spójne dzieło. Obligatoryjne treści kalendarzowe były przekazywane w sposób schematyczny, często za pomocą symboli, dlatego niektórzy autorzy zasili je nieobligatoryjnymi gatunkami piśmiennictwa, które w jakiś sposób rozszerzały, komentowały i uatrakcyjniały idee sygnalizowane przez kalendarium i prognozyk. Za nieobligatoryjne gatunki należy uznać różnego rodzaju poradniki gospodarskie, artykuły popularnonaukowe, małe formy literackie oraz drobne gatunki informacyjne, takie jak zebranie jarmarków, tablice do nakręcania zegarów czy użyteczna dla podróżujących nocą informacja na temat długości świecenia Księżycy w poszczególnych fazach.

Ważnym elementem relacji nadawczo-odbiorczej, kształtującym strukturę i styl tego gatunku, była postawa światopoglądowa jego twórców i odbiorców. Nadrzędna funkcja kalendarza astrologiczno-prognozykarskiego ma związek z określoną sytuacją komunikacyjną, to jest potrzebą wyrażenia przekonania o ścisłej odpowiedniości między niebem a ziemią, makro- a mikrokosmosem oraz wyrobienia tego przekonania u czytelników i odbiorców. Tradycyjny, właściwy *Prognozykom generalnym*, *Praktykom generalnym* układ treści poddawano modyfikacjom ilościowym i jakościowym, aby drukowany kalendarz mógł pełnić funkcję formy popularnej, przeznaczonej do szerokiego użytku. Nadając wypowiedzi kształt zgodny z oczekiwaniami odbiorcy, nadawca budował wspólny z odbiorcą świat (Wojtak 2011, s. 74). Sposób ujęcia treści astrologicznych odwoływał się do wzorców i realiów bliskich czytelnikowi – mieszkańcowi małego dworku szlacheckiego, średnio wykształconemu szlachcicowi, który nierzadko łączył wiedzę z zabobonem.

Różnorodność elementów rzutowała na niejednorodny styl kalendarza, który łączył wiedzę z różnych dziedzin. Rozkwit kalendarzy należy wiązać ze środowiskiem naukowym, z wysokim poziomem nauk matematyczno-astrologicznych w Akademii Krakowskiej na przełomie XV i XVI w. Dlatego kalendarz nosi cechy ówczesnej odmiany stylu naukowego w wersji *vulgaliter*, przefiltrowanego w procesie wernakularyzacji i zaadaptowanego na potrzeby szerokiego odbiorcy (por. Winiarska-Górska 2017, s. 121–124). Elementy stylu naukowego są składnikiem koniecznym dawnego kalendarza, ich funkcja jest nie tylko informacyjna, ale także perswazyjna. Nauka jest postrzegana jako gwarant prawdziwości podawanych treści, umacnia w czytelnikach wizję świata. Kalendarze drukowane w języku polskim otwarte były na treści różne, w tym horoskopy, elementy magii itp. Elementem stylu była także utarta metaforyka, która jest przedmiotem szczególnego zainteresowania w niniejszym studium.

Na podstawie kwerendy kalendarzy Rembeckiego i innych autorów (około 20 wydawnictw) można stwierdzić, że kalendarzyści posługiwali się nie tylko utrwalonymi gatunkami, ale również wypracowanym przez długą tradycję katalogiem terminów, symboli, znaków, liczb, zwrotów i wyrażen mających związek z astrologią⁵. Wymienione środki językowe, reprezentujące dyskurs astrologiczny, wykazują się wyrazistym nacechowaniem. W kalendarzu współgrają one ze środkami dobieranymi z innych zasobów językowo-stylistycznych nawiązujących do gustów średnio wykształconego odbiorcy i kanonów estetycznych epoki baroku (Wojtak 2011, s. 73).

Prognozyki Rembeckiego są przykładem połączenia stylu naukowego z literackim, a nawet retorycznym. Topos rzeczypospolitej jako wizerunkowego konceptu idealnego urządzenia świata to figura retoryczna stosowana od starożytności. Nieprzypadkowo pojawia się w tekście, którego potencjalnym odbiorcą był szlachcic przekonany, że żyje w państwie idealnym.

1.2. *Fundament prognozyki, to iest Rewolucya⁶ roczna*

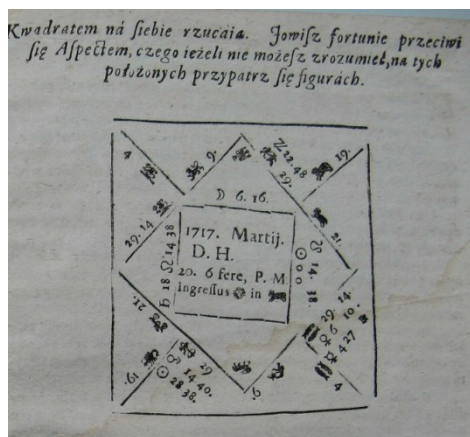
Opis nieba w dniu równonocy wiosennej był obowiązkowym segmentem każdego prognozyki, ponieważ moment wejścia Słońca w znak Barana wyznaczał początek roku astronomicznego. *Położenie nieba* to inaczej wyliczona i wyrażona liczbowo w stopniach lokalizacja znaków zodiaku na czterech częściach nieba (północnej, południowej, wschodniej i zachodniej) i w dwunastu domach nieba⁷.

⁵ Obecna w kalendarzach ideologia astralna stanowiła oparty na autorytetach starożytnych oraz nowożytnych system przekonań teoretycznych i bazujących na nich praktycznych zastosowań. Podstawowym fundamentem astrologii jest przekonanie o ścisłej łączności wydarzeń w sferze niebieskiej z wydarzeniami ziemskimi, czyli tzw. teoria wielkich koniunkcji, według której o losach całych narodów, królestw, a nawet o początkach i upadku wielkich religii, decydować mają koniunkcje planetarne, stanowiące wielki horoskop świata. Przyjęcie takiej koncepcji makrokosmosu pociąga za sobą poważne konsekwencje – astrologia okazuje się być określoną historiozofią, bazującą na skrajnym determinizmie oraz fatalistycznym naturalizmie, jednocześnie mającą wpływ na takie dziedziny, jak: polityka, religia, medycyna, nauka, kultura, sztuka. Tym samym staje się ideologią totalną – systemem przekonań obejmujących absolutnie wszystkie aspekty ludzkiej egzystencji oraz istnienia wszechświata (Krzysztofik 2008, s. 175).

⁶ Kluczowy w tym opisie termin *rewolucja* pochodzi od łac. *revolutus* – ‘powracający, przeszedł’ lub późnołac. *revolutio* – ‘przewrót, obrót’. *Słownik kościelny łacińsko-polski* pod hasłem *revolutio, -onis, (f.)* podaje znaczenie nawiązujące do sensu, w jakim wyraz ten występuje w kalendarzach, mianowicie ‘powrót, obrót, okresowy (periodyczny) powrót pewnego dnia albo roku, które odnosi się do cykliczności, rytmiczności i regularności powtarzania się dni i lat. Znaczenie polityczne, które znane jest dzisiaj, a odnotował je S.B. Linde (wyd. 1. s. 33), ‘znaczna odmiana rządu; albo wzruszenie narodu, nie występuje jeszcze w kalendarzach.

⁷ Domy nieba są to części nieba lub gwiazdozbiory na drodze Słońca, Księżycy i planet służące do określenia położenia tych ciał niebieskich i stanowiące odpowiedniki znaków zodiaku

Położenie planet na tle widzianego w ten sposób zodiaku uważano za podstawę i punkt wyjścia do układania prognozy astrologicznej na następujący rok.

Ilustracja 1. Położenie nieba pod czas rewolucyi roku w *Prognostyku generalnym na rok pański 1717* (Ciech. 1717)

*O Rewolucyey y Pánu Dorocznym*⁸.

Przy początku Astronomicznego Roku: Wagá ná wschodzie zawieszona zostáie w stopniu 21. Rak na południe zachołgał się w 27. Stopień. Na zachodzie Báran ná Pułnocy koźiorożec spoczywaią: [Słońce] *coniunctus* [złączenie]ti przy zachodniej kortynie bunczuk postawił ná [Saturn]ná w domu zakrytych skárbow koczuiaćego *in* [Wodnik] Szesnym poglądaiąc Aspektem. Miesiąc w tymże známieniu Wodniká będąc ná [Wenera]rę w śmiertelnym spoczywaiąćą gabinećie *cum* [Ogon Smoczy] kwadratem/ ná [Jowisz]sza wstecznego *in angulo orietis*zo stáiaćego [trójkąt]kiem pogląda. [Merkury]rego zá *šin* [Ryby]bus *Rdum* Szesnym supplementuie [Wenus] prażentem. Pánem záś Roku (niech kto iako chce pisze y mowi) został [Mars] przyiańszy *ad consilia* [Jowisz]sza y [Saturn]ná iáko położona świadczy tablicá (*Kalendarz Twatera na rok 1697*).

Topos rzeczypospolitej był nieraz wyzyskiwany przez kalendarzystów, by wymienić chociażby kalendarze Wolskiego, Michałowskiego, Ciechanowskiego. Autorzy posługiwali się rozmaitymi figurami stylistycznymi, wplatali w teksty liczne przykłady i cytaty z pism starożytnych czy małe formy literackie. Jednak prognostryki Rembeckiego wyróżniają się jako przykład opracowań o ambicjach wręcz literackich. Motyw *Rewolucji Rocznej*, czyli położenia planet na tle zodiaku

dla Słońca. Domów jest dwanaście, każdemu przyporządkowano określoną sferę ludzkiego życia (Krzysztofik 2010, s. 115).

⁸ Cytaty podaję w transliteracji. Z powodu niedostępności w edytorze tekstów XVIII-wiecznej wersji znaków zodiaku i symboli planet stosuję następujący zapis: dla zodiaku i planet – [nazwa znaku], [nazwa planety lub gwiazdozbioru], dla aspektów – [nazwa aspektu].

i domów nieba, został w nich rozbudowany do opowieści o państwie i jego, nie zawsze idealnych, mieszkańcach. Zaprezentowany powyżej opis nieba, pochodzący z *Kalendarza Twatera na rok 1697*, jest przykładem przeciętnej teatralizacji tekstowej rozdziału *O Początku Roku*. Spełnia parametry tożsamości prognostyku (zachowuje strukturę i segmentację tekstu, słownictwo astrologiczne, liczby oznaczające położenie ciał niebieskich, znaki i symbole), jednak w porównaniu z erudycyjną realizacją tekstową zaproponowaną przez Rembeckiego wydaje się uproszczony i schematyczny.

2. Opis nieba w prognostykach Józefa Rembeckiego

2.1. Założenia metodologiczne

W opisach mapy nieba w dniu równonocy wiosennej bazę dla używanych przez Rembeckiego stereotypowych zwrotów stanowi spójna konceptualnie struktura. Na podstawie analizy sposobów obrazowania udało się ustalić hierarchię metafor – od najbardziej podstawowej, jaką jest RUCH W CZASIE I PRZESTRZENI, poprzez metaforę NIEBA JAKO ZWIERCIADŁA REPREZENTUJĄCEGO CZŁOWIEKA, wyrażającą łączność wydarzeń w sferze niebieskiej z wydarzeniami ziemskimi, i centralną metaforę KOSMOSU JAKO MONARCHII ELEKCYJNEJ – RZECZYPOSPOLITEJ NIEBIESKIEJ, aż po szczegółowe metafory, za pomocą których konceptualizowane są reguły elekcji, zajęcia spersonifikowanych planet i postaci zodiaku, sposoby sprawowania władzy itd. Należy zaznaczyć, że konceptualizowana jako idealne państwo *Rzeczpospolita Niebieska* nie ma odniesień chrześcijańskich, a jedynie astrologiczne.

Dlatego za optymalne instrumentarium do analizy opisu nieba w prognostykach M.J. Rembeckiego uznano założenia i narzędzia lingwistyki kognitywnej. Metodologicznym tłem rozważań jest przyjęta za Georgem Lakoffem i Markiem Johnsonem perspektywa realizmu doświadczeniowego, zakładająca opis znaczenia w kategoriach ucieleśnienia, czyli natury (zdolności biologicznych) i doświadczenia (fizycznego i społecznego) ludzi jako istot funkcjonujących w otaczającym ich środowisku, poznających je, rozumiejących i działających⁹. System pojęć, które kierują ludzkim myśleniem i działaniem,

⁹ Pojęcia mają ucieleśnioną strukturę, to znaczy, że wyrasta ona z ich przedpojęciowych doświadczeń cielesnych. Doświadczenie przedpojęciowe zawiera dwa rodzaje struktury: strukturę poziomu podstawowego – wynik postrzegania całościowego i zdolności do poruszania ciałem – oraz kinestetyczną strukturę opartą na schematach wyobrażeniowych. Dopiero na bazie tych struktur wyrastają abstrakcyjne struktury pojęciowe: poprzez rzutowanie metaforyczne z domeny fizyczności na domeny abstrakcyjne oraz rzutowanie z kategorii poziomu podstawowego na kategorię poziomu wyższego i niższego (Lakoff 2011 (1987), s. 262–263).

sposzczeganiem i kategoryzowaniem rzeczywistości, jest w swej istocie metaforyczny (Lakoff, Johnson 2010/1980, s. 29). Systematyczność metafor pozwala na wyróżnienie pewnych aspektów danego pojęcia, skupienie uwagi na określonej porcji informacji i uwypuklonym w ten sposób uszczegółowionym zakresie tegoż pojęcia przy jednoczesnym całościowym jego zrozumieniu. Dzięki tej właściwości metafory pojawiające się w kulturze zyskują możliwość zorganizowania wyróżnionych aspektów rzeczywistości, stwarzania pewnych realiów i wskazywania pasujących do nich działań (Lakoff, Johnson 2010/1980, s. 211).

Centralnym pojęciem przyjętym na potrzeby analizy prognostyków jest metafora. Jej podstawowa funkcja polega na dostarczaniu częściowego zrozumienia jakiegoś rodzaju doświadczenia w terminach innego doświadczenia. Każda metafora obejmuje domenę źródłową, domenę docelową oraz odwzorowanie z domeny źródłowej na domenę docelową (Lakoff 2011/1987, s. 272). Przyporządkowania pomiędzy domenami źródłową i docelową mogą być sklasyfikowane w dwóch podstawowych typach: ontologicznym (przyporządkowania elementów domeny źródłowej odpowiednim elementom docelowej) i epistemologicznym (przenoszenie wiedzy na temat domeny źródłowej na docelową). Zoltán Kövecses (1998, s. 109–112) opisuje dwa sposoby przejawiania się produktywności metafory. Pierwszy sposób ma charakter leksykalny – słowa oraz ustalone zwroty służą do częściowego *zakodowania*, czyli do wyrażania pewnych aspektów danej metafory pojęciowej. Liczebność konwencjonalnych wyrażen językowych służących zakodowaniu może być jednym z mierników produktywności metafory pojęciowej. Słowa oraz ustalone zwroty językowe mogą uszczegółowić metaforę pojęciową. Drugi sposób, w jaki metafora może być produktywna, wiąże się z przeniesieniem *szczegółów* wiedzy z domeny źródłowej (zazwyczaj dysponujemy szeroką wiedzą na temat domeny źródłowej) do domeny docelowej. Takie przeniesione elementy, nazywane metaforycznymi implikacjami, współtworzą rozwinięcia metafor pojęciowych – centralna metafora sprzężona jest z bogatym systemem metaforycznych implikacji (na przykład: w miarę wzrostu temperatury podnosi się poziom płynu w naczyniu → implikacja → → w miarę wzrostu gniewu podnosi się poziom płynu w człowieku-pojemniku na uczucia).

Metafora nie jest zjawiskiem wyłącznie językowym i pojęciowym. Zoltán Kövecses (2006/2011, s. 204) podkreśla rolę metafor w definiowaniu ucieleśnionych praktyk obecnych w każdej kulturze. Kalendarz rejestruje i kreuje takie praktyki poprzez wykład założeń astrologii oraz prezentację sposobów wcielania ich w życie. Praktyki te opierają się na metaforach językowych i pojęciowych, ale też przekraczają je. Za węgierskim kognitywistą (Kövecses 2006/2011, s. 215–216) przyjęłam następujące założenie:

„(...) każdą kulturę określają jakieś metafory centralne (...), schematy podstawowe, które następnie mogą podlegać urzeczywistnieniu jako modele ustanowione. Schematy podstawowe są to zakrojone na szeroką skalę metafory pojęciowe organizujące znaczną część doświadczenia kulturowego, a w ich skład mogą wchodzić bardziej szczegółowe metafory pojęciowe o znacznie węższym zasięgu. Używane na co dzień metafory centralne mogą również kłaść podwaliny pod panujące w danej kulturze »ideologie«”.

2.2. Metafora Rzeczypospolitej Niebieskiej

Na potrzeby prezentacji ideologii astralnej M.J. Rembecki posługuje się centralną metaforą RZECZYPOSPOLITEJ NIEBIESKIEJ. Niebo konceptualizowane jest w prognostykach jako kraj, którego organizacja do złudzenia przypomina ustrój polityczny Rzeczypospolitej szlacheckiej, czyli monarchię elekcyjną. Demokracja szlachecka to ustrój łączący cechy królestwa (osoba króla, berło, władza) i demokracji (wolność, możliwość wyboru władcy, kadencyjność władzy, wybór spośród równych sobie partnerów). W *Rzeczypospolitej Niebieskiej* rolę elekcyjnych władców odgrywają planety, a poddanymi są zależne od nich poszczególne stany i narody, królestwa, prowincje i miasta. Równość planet w możliwości kandydowania na tron *Pana Rocznego* jest odzwierciedleniem ideologii równości stanu szlacheckiego.

2.2.1. Niebo zwierciadłem reprezentującym człowieka

Rzeczpospolita Niebieska i prawa nią rządzące są odpowiednikami porządku panującego w kosmosie. Makrokosmos (wszechświat, świat ciał niebieskich) i mikrokosmos (człowiek, świat człowieka) pozostają ze sobą w relacji zależności. Na założeniu, że obydwie ulegają tej samej prawidłowości i każde zdarzenie w makrokosmosie ma odpowiednik w mikrokosmosie, opiera się astrologia¹⁰.

Właściwe odczytanie mapy nieba, zapowiadającej los świata, pozwala na przewidzenie przyszłości, stąd olbrzymia rola astrologa. Autor prognostyków anonsuje się jako autorytet posiadający odpowiednie kompetencje do odpoznania zależności pomiędzy światem nadksiężycowym i podksiężycowym/ *podmiesięcznym*. NIEBO

¹⁰ Podstawą astrologii jest przekonanie o nieprzypadkowości wszechświata, logicznego i uporządkowanego z woli bożej. Astrologia wiąże się z koncepcją świata opartą na ścisłej odpowiedniości między niebem a ziemią, makro- a mikrokosmosem. Pitagoras, a potem Platon nauczali, że człowiek jest mikrokosmosem, czyli odzwierciedleniem wszechświata (makrokosmosu) w miniaturze i wszystkie prawa świata zewnętrznego mają swe odpowiedniki w świecie wewnętrznym. Niebo jest planszą ukazującą panoramę przyszłości, a zjawiska kosmiczne interpretuje się jako przyczyny zapowiadające skutki. Astrologia utrzymywała, że niebo i ciała niebieskie są niezniszczalne i niezmiennie, ponieważ nie składają się, jak świat podksiężycowy, z czterech elementów, ale mają swoją „piątą esencję”. Ruch ciał niebieskich jest wieczny, kolisty i doskonały, natomiast w świecie niższym przeważają procesy powstawania, zmiany i ginięcia, takie jak narodziny, procesy geologiczne i pory roku (Kowalewska 2009, s. 272–273).

obrazowane jest JAKO ZWIERCIADŁO; ten, kto umie się w nim przejrzeć, może zobaczyć zapowiedź przyszłych wydarzeń. Metafora ta, uzasadniająca sens praktyk astrologicznych, została zakodowana poprzez konwencjonalne wyrażenia językowe.

Zwierciadło iest **człowieka reprezentujące, nieba** pod czas rewolucyi roczney **położenie** w którym **kto umie przeyrzeć się** może y **zrozumieć** co za czasy będą, (Ciech. 1717)

(...) **znaki** na czterech częściach nieba **po Zodyaku rozłożone** scrupulose **ich gradu- sy liczę, Planety w którym znaku zostaią uważaiąc**, abym **znich** następującego roku proceder **opisał**, (Ciech. 1717)

Więc mądrze sobie **Astrologiczna** postępuje **Szkoła**, kiedy **żadnego o przyszłych rzeczach nie formuie prognostyku, poki wprzod fundamentu**, to iest Rewolucyi roczney **nie zważy**; (...) nie inszą Plánet y Znáków Niebieskich światu podmiesięcznemu prezentuiąc, tylko tę; (Remb. 1723)

Wypowiedzi te przekonują, że prognozy formułowane przez astrologów nie są bezpodstawne, lecz skrupulatnie wyliczane na kanwie położenia zodiaku na czterech częściach nieba i planet na tle zodiaku. Astrolog dochodzi do wiadomości na temat losów ludzi i ziem wyłącznie na podstawie *Rewolucyi roczney*, a wszelkich rachunków dokonuje z należytą pilnością. Szczególną uwagę poświęca obserwacji wzajemnego położenia Merkurego, Wenus, Marsa, Jowisza i Saturna.

(...) każdy **Astrolog bez wiadomości Rewolucyi roczney nic ominować niepotráfi**. (...) z tey, co się ma dziać dochodziemy i **iáko w zwierćiedle w niey wszystko widzimy**. (Remb. 1737)

2.2.2. *Urządzenie Rzeczypospolitej Niebieskiej*

Celem analizy wyrażen związanych z metaforami szczegółowymi będzie pokazanie urzędzenia *Rzeczypospolitej Niebieskiej* (kosmosu) jako metafory państwa. Na państwo składa się przestrzeń – tu firmament, różne miejsca i sfery działania – tu domy nieba – różne miejsca i sfery działania oraz ludzie reprezentujący różne typy władzy – tu ciała niebieskie. W *Rzeczypospolitej Niebieskiej* obowiązują określone prawa, reguły i zwyczaje, m.in. wybór zaangażowanego w wypełnianie swoich obowiązków rządcy, co ma zapobiec negatywnym skutkom bezkrólewia.

Doroczna ELEKCJA PANA ROCZNEGO jest jedną z metaforycznych implikacji łączących się z metaforą centralną. Implikacja ta cechuje się dużą produktywnością. Wiąże się z nią szereg wyrażen językowych kodujących obraz planet jako senatorów-*Elektorów Niebieskich*, którzy rokrocznie promują ze swojego grona *Kándydatá ná Máiestat Krolewski*, by w jego ręce na rok oddać władzę nad całym niebem.

Więc Rzeczpospolita Niebieska obawiając się iákiego nieporządku y ruiny stara się o to záwsze, ażeby y ná moment bez Rządce nie zostawála, co Rok nowego ná

Máiestat Krolewski promowuie Kándydatá, á ieszcze z tą kondycją, **áżeby sam czuwał y pilny był.** (Remb. 1723)

Moment wyboru rocznego *Rządcy* pokrywa się z równonocą wiosenną, czyli wejściem Słońca w znak Barana. Początek roku astronomicznego – *Rewolucja roczna* – to szczególnie ważny moment dla losów stanów i krajów.

(...) roku początek od **Znaku Niebieskiego Barána; w ktorego pierwszym punkcie zaiásnienie Słońce**, y według Szkoły Astronomiczney **Rok 1727 záczenie w dzień s. Benedyktá dnia 21. Márcá g. 4. M. 41. Z pólnocy**, (Remb. 1727)

Rok zaś Astronomiczny początek swoy ma od porownania dnia z nocą, to iest od początku Wiosny, (Remb. 1732)

Wybór kandydata na *Pana Roczneho* jest ściśle związany z jego pozycją na niebie.

I toć Niebiescy Elektorowie w ćichym, przykłádnym i łáskáwym widząc **Jowiszu** (...), że **pod czás Rewolucyi w Rybách, Asteryźmie swoim stáncją sobie záłożył, że do rządow Zácmenia Słonecznego przypadáiącego d. 1. Márcá, i Złáczenia Sáturná z Márssem d. 17. tákże Márcá naleźy**, onego Pánem rocznym obráli; (Remb. 1737)

Wybory *Pana Roczneho* obrazowane są na kilka sposobów. W większości opisów elekcja przeprowadzana jest na wzór wolnej elekcji w Rzeczypospolitej szlacheckiej¹¹. Podczas *Rewolucji rocznej* pospólstwo i *Niebiescy Asesorowie* oddają przyjazne wota – kreski na najlepszego kandydata, któremu oddają w ręce symbol władzy – królewskie berło.

Iowisz (...) ták sobie **zdewinkował Niebieskich Assessorow** y cáłe pospolstwo, że znowu **ná niego przyiazne dáli wotá**, iemu **królewskie berło**, áżeby nim dyrygował, **w ręce oddáli**, iego **teraźniejszego Roku Pánem ogłosili y potwierdzili.** (Remb. 1723)

Lecz iáko widzę **Niebiescy Planetowie** pod czáste goroczney Rewolucyi, to nie ze wszystkim obserwowáli, kiedy **kuláwego Mársa** (...) **zá Páná rocznego obráli**, (Remb. 1730)

Potkał ten fawor **w kole Elektorow Niebieskich** troie subjektá, to iest nayprętszego Xiężycá, nayodwáźniejszego Mársá, y naypiękniejszą Wenerę; iednak **zá pryncypálneho Páná łáskáwą Wenerę uznano**, iż **wszystkich Plánetow kreskámi przewyźszyłá**; ognistego zaś Mársa y obrotnego Xiężycá Konsyláturá uregálizowáno, że y **ći máło co mniej od Wenery kresek mieli.** (Remb. 1732)

¹¹ Podczas wolnej elekcji zgromadzona na polu elekcyjnym, równa w prawach, szlachta głosowała województwami w obecności posłów, którzy zanosili głosy do senatu. Senatorowie ustalali ostateczne wyniki elekcji. W sądzie sejmowym obradującym pod przewodnictwem króla w czasie obrad sejmu walnego wszyscy obecni senatorowie byli asesorami, czyli urzędnikami uzupełniającymi skład sędziowski, doradcami sędziego.

W istocie *Panem Rocznym* zostaje planeta dominująca na nocnym niebie, dlatego elekcja określana jest również jako *konfirmacja*, czyli ‘uznanie, potwierdzenie, zatwierdzenie’.

Elekcya álbo ráczey konfirmacya Paná Roczneho.

(...) **co Rok nowego ná Máiestat Krolewski promowuie Kándydatá**, (Remb. 1723)

W innym ujęciu powierzeniem sterów godnemu kandydatowi zajmuje się *Szkoła Astrologiczna*.

Szkoła Astrologiczna, (...) **dobrze zápoćiwszy czołá**, doćiekła tego, że Márs wszystkich essencyálnemi y innemi **celuie godnościami, iemu regimen Roku 1727 przysądziłá**, (...) (Remb. 1727)

Metafora elekcji rozwijana jest o szczegóły związane z kulisami wyborów. *Niebiescy Elektorowie* kierują się szlachetnymi pobudkami, poważnie się namyślają, analizują charaktery i postępowanie kandydatów. Ich wybory są uczciwe, motywacje czyste, choć czasem popełniają błędy. Kierują się dobrem Rzeczypospolitej, co więcej, wyciągają wnioski z sytuacji, jakie zachodzą w podległych im krajach ziemskich.

W Afryce u Alátemnow támečných Ludzi nayprętszego obieráno zá Krolá, ale nayspráwiedliwszemu tylko honor oddawáno. Tamże u Murzynow naypiękniejszego y naymężnieyszego do Korony wzywáno. Potkał ten fawor w kole Elektorow Niebieskich troie subjektá, to iest **nayprętszego Xiężycá, nayodważnieyszego Már-sá, y naypiękniejszą Wenerę**; iednak zá pryncypálnego Páná łáskáwą Wenerę uznano (...). (Remb. 1732)

PAN iest naylepszy, który **áni zbyteczną surowością áni zbyteczną dobrocią nie nádrabia**. (Remb. 1733)

(...) **ći, ktorzy rządzą inszemi**, tym bárdziej nád prywatnych ludzi **lepszemi być powinni**, im większemi honorámi i godnościami są uraczeni: mniemáiąc, że w ten czas poddáni obyczáiom i postępkow dobrych uczą się, kiedy ći, ktorych władzy Rzeczpospolita podlega, **życia niewinnego przykładem iáśnieią**, áżeby żywym wszelkiej **cnoty wizerunkiem byli**. (Remb. 1737)

Z domeny źródłowej na docelową przeniesiono też istotny element władzy, jakim jest rada królewska. Wybory *Pana Roczneho* mają służyć dobrostanowi Rzeczypospolitej. Dla lepszego sprawowania rządów i wspomagania w podejmowaniu właściwych decyzji *Senat Niebieski* dodaje *Panu Rocznemu* mądrych i uczciwych doradców – dwóch *Konsyliarzy*¹². Ich natura ma uzupełniać brakujące cechy rocznego monarchy.

¹² Konsyliarz – urzędnik pełniący funkcję radcy z wyboru lub nominacji, doradca (SJP PWN). Artykuły henrykowskie wprowadziły instytucję szesnastu senatorów rezydentów, z których czterech mieli być stale obecni przy boku króla dla jego kontroli oraz służyć radą w okresach między kolejnymi sejmami zwoływanymi przez króla co dwa lata na okres sześciu tygodni.

Osobliwsza **podporą Regnántów** y wszystkich Monárchów iest, **mieć takich przy boku swoim y Máiestácie mężow**, którzyby ich **poważnemi y mądremi radámi** swe- mi, **w káżdym mogli rektyfikować procederze**. (...) Dlatego nie bez gruntowney ra- cyi **Senat Niebieski** potwierdziwszy łaskáwego Iowiszá zá Páná, iemu wielkieu expe- ryencyi, bo **stáruszká Sáturná y świętną Iutrzenkę zá Konsyliarzew subordynuie**, (Remb. 1723)

Ognisty Márs ná rocznych utrzymáwszy się rządách, áby mu lepiej *succedere* mog- ły, *in subsidium* **przybrał sobie za konsyliarzew Sędziwego Sáturna i dowópcie- nego Merkuryuszá**, (...) **áżeby z nim nie obłudnie lecz szczerze sobie postępowáli**. (Remb. 1730)

To podobno Niebieskieu Rzeczypospolitey zpodobáło się, kiedy na terázniejszy Rok **zbyt łaskáwego Páná obrawszy** to iest Wenerę, oney **zá konsyliarzew surowego Mársá y Sáturná przydáli**, aby rzády iey **mierne były**. (Remb. 1733)

Historyczny model monarchii elekcyjnej wiąże się nie tylko z procedurą wy- boru króla, ale także z różnymi aspektami sprawowania przez niego władzy. Z do- meny źródłowej na docelową zostały przeniesione szczegóły wiedzy dotyczące objazdu państwa, funkcjonowania dworu i zajęć dworzan, hierarchii urzędników i współpracy pomiędzy nimi. Styl i sposób sprawowania władzy oraz skutki rzá- dzenia są odzwierciedleniem cech osobowości *Pana Rocznego*. Mars uchodzi za władcę porywczego i niełaskawego, lubiącego wojny. Jowisz i Wenus miały opinię panów łaskawych i troskliwych.

Márs (...), który nie káżdemu podobno do gustu przypadnie, ponieważ (...) **źle się z ludźmi y nie łaskáwie obchodzi**. (Remb. 1727)

Zapálczywy Márs (...), **zechce do boiu wszystkim Ludziom woienным dodawác ochoty**, (Remb. 1733)

(...) w przeszłym Roku **Iowisz pilnym y czynnym w swoich pokazał się rządach**, á cowiększa, ze **łaskáwością wiele nádrabiał**. (Remb. 1723)

Planety wchodzą pomiędzy sobą w relacje, pomagają sobie lub przeszkadza- ją w sprawowaniu władzy. Działania te dotyczą zarówno władzy centralnej, jak i sprawowanej przez każdą z planet opieki na stanami. Opiekunowie, nazywani *Signifikatorami*, mają dobry stosunek do swoich podopiecznych i jeśli tylko wa- runki temu sprzyjają – wysoka pozycja, dobry aspekt – dobrze *ominują*, czyli ‘przepowiadają, wróżą’ i przynoszą *sukcesy*. W niesprzyjających okolicznościach, czyli złych aspektach, *Signifikator* nic nie może poradzić i przynosi skutki złe. Może coś podzielać, jeśli znajdzie się w odpowiednim domu nieba, a inne planety nie oddziałują nań osłabiająco.

Xiężyc(...), **chciałby uśilnie pospolstwá rátować, ále Sáturnus sádzi się te fawory psowác** (...). (Remb. 1732)

Wenus Płci niewieściey (...) znak daie, że wszystkie Dámy w intenrách swoich pro-
sperować máią, do czego **Jowisz onym dopomoc uśiłuie**, (Remb. 1730)

Pełen łaskáwości y dobroći Jowisz (...) wstecznym biegiem **záráżony**, który defekta
lub oby (...) życzliwa Wenus **kurować chćiałá**, lecz że **tey kurácy i Márs** ognisty **prze-
szkadza**, (Remb. 1733)

Słońce, Cesárzow, Krolow, Xiążąt, Monárchw y Potentatow Significator (...) sy-
gnifikátom swoim, **z potomstwá ućiechy, y delektácye, donatywy, rózne nowiny,
widzenia osobliwe ociecuie**. (Remb. 1730)

Metafora państwa jest złożona i wiąże się z inną ogólniejszą metaforą obecną
w naszym systemie pojęciowym, metaforą istoty żywej. W wykreowanej rzeczy-
wistości metaforycznie zobrazowane planety oraz postacie zwierzęce i mityczne
zodiaku, zamieszkujące w Rzeczpospolitej Niebieskiej, są żywymi i rozumnymi
istotami. GWIAZDOZBIÓR O OKREŚLONYM KSZTAŁCIE – ZNAK ZODIAKU – TO ISTO-
TA ŻYWA MAJĄCA OKREŚLONE CECHY / TRYB ŻYCIA.

Gwiazdozbiorem zodiaku¹³ – zwierzętom, postaciom mitycznym i rzeczom
– przypisane są stereotypowe cechy i zachowania związane z wyobrażanymi po-
staciami. Warto podkreślić ikoniczność (obrazową) przedstawień, np. w wyraże-
niach: *Rak doczołgał się, Rák leniwy wkroczy* wyobrażenie gwiazdozbioru Raka
jako zwierzęcia prowadzi do przypisania mu sposobu poruszania się czy trybu
życia tego zwierzęcia. Jest to podobieństwo ustanowione kulturowo¹⁴ w odróż-
nieniu od podobieństwa realnego (fizycznego). Rzeczywisty gwiazdozbiór nie
jest zwierzęciem, ale określonym układem gwiazd widocznych z ziemskiego
punktu widzenia¹⁵.

Wodnik opisywany jest jako człowiek z dzbanem, z którego wylewa się woda,
lub człowiek pijący za zdrowie.

(...) w Domu Życia **Wodnik** (...) **buczno za zdrowie wypiiá**, (Remb. 1723)

¹³ Metafora istoty żywej jest podstawą grec.-łac. nazwy *zodiacus* ‘figurka zwierzęcia’ (grec. *zodiacos* od *zoidon*) (SWO Bańkowskiego). Zodiak niegdyś zwany był *zwierzyńcem niebieskim*. O dwunastu zwierzętach mówi również SJP Lindego: *Zodyak* to ‘koło zwierzęce, które na sobie nosi dwanaście zwierząt z gwiazd wykształtowanych’, ‘cyrkuł wielki, ukośnie na sferze położony, na dwanaście części zodycznymi znakami podzielony’ (L, s. 997).

¹⁴ W powstawaniu tropów językowych opartych na relacji podobieństwa (powtórzenie, paralelizm, porównanie, metafora, symbol) czynnik kulturowy, odwołanie do wyobraźni i uruchomienie mechanizmów czysto językowych gra rolę nie mniejszą niż obserwacja obiektywnych podobieństw między rzeczami i zjawiskami (Bartmiński 2006, s. 153–162).

¹⁵ Gwiazdozbiór jest to umownie określony obszar nieba, ograniczony zespołem punktów świetlnych, które patrzącemu wydają się być rozmieszczone na płaszczyźnie. Dopatrzenie się w układzie punktów jakichkolwiek postaci wymagało dużej wyobraźni. Ani gwiazdozbiory, ani znaki zodiaku nie są symbolami, ponieważ w czasie, gdy formułowała się ich ikonografia, w starożytnych kulturach babilońskiej, egipskiej czy greckiej nie istniało jeszcze myślenie symboliczne (Śnieżyńska-Stolot 1994, s. 13–14).

w Dom Chorob y Małżeństwá swoje **bystro płynące strumienie Wodnik kierować będzie**, (Remb. 1733)

Wodnik z swoim prezentuie się dzbánem. (Remb. 1737)

Lwu przypisuje się cechy tego zwierzęcia – powagę, wspaniałość, majestat królewski; towarzyszący postaci ogień jest atrybutem Słońca, któremu podlega znak Lwa.

W Domu Małżeństwá **ogniem tchnący Lew**, (...) **rezydencyą sobie zakłada**. (Remb. 1723)

W Domu Zycia **poważny Lew** (...) **mile spoczywá**. (Remb. 1737)

w Dom więzienia y Zycia **Lew wspániały pospieszý**, (Remb. 1733)

Strzelec wyobrażany jest jako pół człowiek, pół koń z łukiem i kołczanem pełnym strzał – [sahajdak, sajdak ‘futurał z łukiem i kołczan ze strzałami; sahajdaczny’, SJP PWN].

W Domu Krolewskim **saydaczny Strzelec** (...) z Sáturmem y Iowiszem **Dom Przyiaćioł sobie przywłaszczáiąc spacerem zábawia się**. (Remb. 1723)

Bliźnięta to dwaj młodzieńcy, zawsze w parze, spleceni w uścisku. Podobne wyobrażenie wiązane jest z gwiazdozbiorem Kastor i Polluks, widocznym na niebie przez trzy dekany Bliźniąt, stąd przypisywana temu znakowi przyjaźń.

Ná północney Linij (...) y w **Gábinećie** Potomstwá **Gemini** (...) **o dalszey seymikiuą przyiaźni**. (Remb. 1723)

Rywalizacja dnia z nocą łączy się z przesileniem wiosennym następującym w momencie wejścia Słońca w znak Barana – zwierzęcia, *ná ktorego rogách noc ze dniem waży się*. Ze znakiem Wagi łączy się stereotypową cechą tego przedmiotu – szalki wagi są zawieszane. W znaku Byka rozpoczynają się prace rolnicze takie jak orka i siew; znak ten kojarzony jest z wołem (wykastrowanym bykiem) – zwierzęciem pociągowym używanym do tych robót: *prace w polách otwieraiący zábiegł Byk, pracowity Byk*. Niedźwiadek to inaczej Skorpion – jadowity pajęczak: *iad – swoy wywiera Niedźwiadek*. Znak Raka jest nosicielem cech raka – rzeczno-śłodkowodnego skorupiaka, który spędza dzień *leniwie* w ukryciu w wykopanej przez siebie norce. Nadejście astronomicznej zimy następuje z wejściem Słońca w znak Koziorożca – kozła idącego na tylnych nogach: *zimę przynoszący Koziorożec*. Znak Panny to największy gwiazdozbiór zodiakalny i drugi co do wielkości gwiazdozbiór na niebie, liczy około 95 gwiazd dostrzegalnych nieuzbrojonym okiem: *licznemi gwiazdami otoczona Pánná*.

Sposoby poruszania się (*pospieszy, zabiegł, zachołga się, wkroczy, dostanie się*) i czynności podejmowane przez postaci zodiaku (*rezydencję sobie zakłada, mile spoczywa, miły odprawia spoczynek, spacerem zábawia się, spacerować będzie, buczno za zdrowie wypija, dom (...) sobie przywłaszczając, o dalszej sejmikiuą*

przyjaźni, jad swój wywiera) przypominają zajęcia dworzan podróżujących wraz z monarchą do najodleglejszych krańców państwa i rezydujących w siedzibach królewskich, dopełniając tym samym obraz *Rzeczypospolitej Niebieskiej*. Metaforę znaków zodiaku jako istot żywych należałoby zatem przeformułować do następującej postaci: ZNAKI ZODIAKU, GWIAZDOZBIORY O OKREŚLONYM KSZTAŁCIE, PORUSZAJĄCE SIĘ W OKREŚLONYM PORZĄDKU NA NIEBIE I ZAJMUJĄCE KOLEJNE DOMY NIEBA, TO DWORZANIE ZMIERZAJĄCY DO SIEDZIB KRÓLEWSKICH, W KTÓRYCH REZYDUJĄ PRZEZ PEWIEN CZAS.

Planety zobrazowane zostały jako senatorowie pełniący różne urzędy w *Rzeczypospolitej Niebieskiej*, mający ludzkie przypadłości – wady i upodobania, ulegający słabościom, zmagający się z chorobami. Na podstawie opisu poczynań upersonifikowanych planet można zbudować następującą metaforę: PLANETY TO ISTOTY ZAMIESZKUJĄCE NIEBO, KTÓRE OBDARZONE SĄ INDYWIDUALNYMI CECHAMI I ZACHOWUJĄ SIĘ JAK DYGNITARZE DWORU KRÓLEWSKIEGO W I RZECZYPOSPOLITEJ.

W przedchrześcijańskim świecie gwiazdy uchodziły za żywe istoty obdarzone rozumem, niezbrukane złem i troszczące się o ziemię. Nadanie ciałom niebieskim cech ludzkich ma określony cel szczegółowy – w astrologii planety są opiekunami poszczególnych stanów. Oddziaływanie na przypisanych jej podopiecznych – stany, kraje itp. – zależy zarówno od położenia danej planety na tle nieba (przebywania w określonym domu nieba), jak i względem innych planet (aspekt). Antropomorfizacja planet pozwala na językową realizację wizji kosmosu i sił działających w kosmosie jako doskonale zorganizowanego państwa. Pozycje planet obrazowane są jako relacje pomiędzy dygnitarzami państwowymi: ich wzajemne stosunki, godności, zaszczyty, walki i zranienia w nich odniesione. Metaforę planet w roli elity politycznej i społecznej I Rzeczypospolitej kodują liczne wyrażenia wprowadzające do domeny docelowej szczegóły dotyczące: pozycji w hierarchii dworskiej, mieszkania i uczt, zabaw, chorób, uśmiechów i karpysów fortuny, a nawet uwięzienia.

(...) iasnoswietne **pospieszając Słońce** (...) **swoie zaczyna rospścićć promienie**, (Remb. 1730)

Słońce Dom Życia (...) **swoią przyozdobiło prezencyą**, (Remb. 1727)

Jowisz (...) **ná podagrę záchorował** (...) z essencyálnemi **zmocniony godnościami**, **od Słońcá** w exáltácii swoiey **nie dawno potroynym wizytowany**, (Remb. 1730)

w Domu Życia (...) **pozwołiwszy sobie ućiechy Merkuryusz ná podagrę záchorował**, **MERKURYUSZ** (...) w Domu Życia **dostała mu się rezydencya**, iednak ze wstecznym biegiem okáliczony, (...) **upadkiem swoim znacznie náruszony iest**, (Remb. 1723)

Márs ognisty lubo (...) **Lámparty Lisámi sztukowácż ámyśla**. (Remb. 1732)

W Domu Więzienia (...) Wenus z gorączką Mársem za swoje ukryte pokutują defektá. (Remb. 1723)

IUTRZENKA pięknością y wspaniałością káždego delektując (...) w Domu Bráći gospodę sobie zápisala. (Remb. 1723)

Łaskáwa Páni Wenus (...) w Domu Małżeństwá przy postney potrawie bo w Rybách zábawi się w wywyższeniu własnym, wolna od przeciwnych Aspektow. (Remb. 1733)

Wenus iákoś w terážniejszym Roku od przyiązney opuszczona fortuny, kiedy (...) w Dom śmierci wkroczyła, (...) w Domu życia uszczerbek odniosła, (...) przy tymże uszczerbku w Domu Chorob w málnię západła. (Remb. 1727)

ná północney linii Domu Rodzicow (...) Księżyc z swoją rozpościera się prezencyą; XIĘZYC (...) zmocniony, wolny od zaćmienia (...); w terminie Sáturna zostaiey od tegoż Sáturna z Domu Przyiaćioł kwádratem iest porażony, (Remb. 1723)

Astrologia przypisuje konstelacjom i planetom rozliczne i różne skłonności, odpowiadające funkcjom i procesom, którym mają patronować lub które symbolizują (Kowalewska 2009, s. 272). Każda planeta ma swoją naturę, co obrazowane jest metaforycznie jako zestaw stałych cech charakteru, temperamentu oraz upodobań. Mars jest ognisty, gorący, zapalczywy, odważny, ale niełaskawy dla ludzi. Jowisz postrzegany jest jako dobry i pełen łaskawości. Kierujący się zazdrością sędziwy, zły Saturn szkodzi innym, przeszkadza w realizacji planów. Merkury jest dowcipny, ale przewrotny, lubi uciechy życia, za co przyplaca zdrowiem. Piękna, wspaniała Wenus słynie ze swej łaskawości i życzliwości. Słońcu, pierwszej spośród planet, przypisywane są nie tyle cechy indywidualnego charakteru, ile cechy stereotypowo związane z królewskością: majestat, jasność, promieniująca światłość. Określenia Księżyca nawiązują do jego ruchu względem Ziemi, szybkiego w porównaniu z innymi planetami. Planety jako spersonifikowane postacie uporządkowane są według hierarchii, która co roku ustalana jest na nowo w zależności od pozycji zajmowanej przez nie na niebie w dniu równonocy wiosennej.

Metafora RZECZYPOSPOLITEJ NIEBIESKIEJ JAKO ISTOTY PŁCI ŻEŃSKIEJ to kolejna metaforyczna implikacja rozwijająca metaforę centralną. Podobnie jak Rzeczpospolita szlachecka, personifikowana w okresie bezkrólestwa jako panna na wydaniu, *Rzeczpospolita Niebieska* sama dba o swoje dobro, chce być dobrze rządzona, dlatego szuka odpowiedniego opiekuna, *Rządcy*. Metaforę tę odnaleźć można w wyrażeniach:

To podobno Niebieskiej Rzeczypospolitej **zpodobało się, obawiając się** iákiego nieporządku y ruiny, **stara się** o to záwsze, ażeby y ná moment bez Rządce **nie zostawała**, co Rok nowego ná Máiestat Krolewski **promowuie** Kándydatá, á ieszcze z tą kondycyą, áżeby sam czuwał y pilny był (Remb. 1723).

Na podstawie analizy metaforycznych wyrażen można sformułować następujące przyporządkowania pomiędzy domeną źródłową a docelową:

Tabela 1. Zbiór przyporządkowań elementów: domeny źródłowej odpowiednim elementom domeny docelowej (oraz przenoszenie wiedzy na temat domeny źródłowej na domenę docelową)

Domena źródłowa RZECZPOSPOLITA SZLACHECKA	Domena docelowa KOSMOS
Przyporządkowania składające się na strukturę metafory centralnej:	
KOSMOS – RZECZPOSPOLITA NIEBIESKA TO IDEALNE PAŃSTWO WZOROWANE NA RZECZYSPOLITEJ SZLACHECKIEJ	
Zasady ustroju (monarchia elekcyjna) i prawa, stanowiska państwowe oraz obyczaje	Reguły panujące w <i>Rzeczypospolitej Niebieskiej</i>
Obszar Rzeczypospolitej	Obszar nieba
Formalnie równy w prawach stan szlachecki	Mieszkańcy <i>Rzeczypospolitej Niebieskiej</i> – planety i gwiazdozbiory zodiaku
Działania podejmowane przez uprzywilejowane stany	Ruchy ciał niebieskich na tle sfery gwiazd stałych
Pozostałe stany (mieszczaństwo, chłopstwo, niższe duchowieństwo)	Tło gwiazd stałych
Przyporządkowania składające się na strukturę bardziej szczegółowych metafor:	
WOLNA ELEKCJA TO ELEKCJA PANA ROCZNEGO	
Okres bezkrólewia	Pozostawanie bez <i>Rządcy</i>
Wolna elekcja (powszechne wybory w obrębie stanu szlacheckiego)	Obieranie <i>Pana Rocznego</i> , dominującej planety
Sejm elekcyjny	Moment wyboru <i>Pana Rocznego</i> – równonoc wiosenna
Oddawanie głosów w wyborach powszechnych	Oddawanie kresek (przyjazne wota) na <i>Pana Rocznego</i>
Senatorowie (senat wyłonił się z dawnej rady królewskiej) ustalający ostateczne wyniki wolnej elekcji	Planety <i>Elektorowie Niebiescy</i>
Cechy kandydatów na tron królewski	Cechy planet
Wcielanie w życie ideału Rzeczypospolitej szlacheckiej, dobre intencje wyborców	Troska <i>Elektorów Niebieskich</i> o dobro państwa, wybór najlepszego władcy
Objazd państwa przez dwór królewski to ruch planet na niebie i zajmowanie pozycji w domach nieba	
Województwa, podział królestwa na obszary	12 domów nieba
Siedziby królewskie	Punkty o określonej wartości kątowej w domach nieba

<i>Domena źródłowa</i> RZECZPOSPOLITA SZLACHECKA	<i>Domena docelowa</i> KOSMOS
Podróżowanie dworu królewskiego, objazd królestwa, rezydowanie w siedzibach królewskich	Przemieszczanie się planet i znaków zodiaku do kolejnych domów nieba, rezydowanie tam
Członkowie dworu	Postacie zwierzęce i mityczne zodiaku
Tryb życia i sposoby spędzania czasu członków dworu królewskiego i senatorów	Zajęcia postaci zwierzęcych i mitycznych zodiaku oraz planet przebywających w domach nieba na tle gwiazd stałych
Sprawowanie władzy w Rzeczypospolitej szlacheckiej to władza i opieka planet nad poszczególnymi stanami	
Król elekcyjny	<i>Pan Roczny</i>
Senatorowie rezydenci	Dwaj konsyliarze pomagający <i>Panu Rocznemu</i> w sprawowaniu rządów
Porządek starszeństwa w senacie, godności i urzędy sprawowane przez senatorów	Własna pozycja planet wznosząca lub opadająca, wzajemna pozycja planet – aspekty
Arcybiskup gnieźnieński, prymas Polski na czele senatu	Słońce jako <i>najpryncypalniejsza wszystkich Planet głowa</i>
Cechy charakteru, upodobania i sympatie senatorów	Cechy osobiste planet
Przyporządkowania składające się na strukturę pozostałych metafor:	
Mikrokosmos jest odzwierciedleniem makrokosmosu	
Zwierciadło reprezentujące człowieka, przeglądanie się w lustrze – prognostyk dla świata podksiężycowego	Położenie nieba podczas rewolucji rocznej, znaków zodiaku i planet

3. Podsumowanie

Metafora Rzeczypospolitej jest metaforą porządku kosmicznego, porządku urzędnictwa świata, rytmu ruchów ciał niebieskich. Pomaga zrozumieć ład kosmiczny trudny do ogarnięcia ludzkim umysłem. Nadaje niebu ontologię państwa – struktury stworzonej przez człowieka – wraz z ustrojem, regułami prawnymi, zasadami rządzenia państwem oraz zwyczajami grupy jego mieszkańców – uprzywilejowanego stanu szlacheckiego. Opisany obraz nieba służy realizacji nadrzędnej idei astrologii o wzajemnym uzupełnianiu się makro- i mikrokosmosu. Ruchy nieprzemijających i niezmiennych ciał niebieskich, obdarzonych duszą, wywierają wpływ na Ziemię – zmienną, zniszczalną i przemijającą sferę podksiężycową (Frankowska-Terlecka, 2006). Wszechświat opisywany metaforycznie jako idealne państwo wzorowane na Rzeczypospolitej szlacheckiej jest określoną conceptualizacją, opowieścią, nie zaś obiektywnie istniejącą rzeczywistością. Istnieje „subiektywnie”, jest

abstrakcyjny, co znaczy, że nie jest jedynie obiektem konceptualizacji, ale jest dziełem autora tej konceptualizacji, to znaczy mówcy i/lub czytelnika.

Metodologia kognitywna okazała się przydatna w studiach nad kalendarzami, ponieważ pozwoliła wyjaśnić problem ścisłego związku pomiędzy ideologią astralną a wzorcem gatunkowym całości i poszczególnych mikrokolekcji.

Bibliografia

- Bartmiński, J. (2006). Porównanie jako gra na stereotypach. Podobieństwo realne, podobieństwo kulturowo stanowione. W: H. Kardela, Z. Muszyński, M. Rajewski (red.), *RRR. Kognitywistyka. T. 2. Podobieństwo* (153–162). Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Bralczyk J. (red.). (2005). *Słownik 100 tysięcy potrzebnych słów*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN. Pozyskano z wersji zmodyfikowanej on-line <http://sjp.pwn.pl/>.
- Frankowska-Terlecka, M. (wybór, oprac. i wstęp) (2006). *Wszystko to ze zdziwienia. Antologia tekstów filozoficznych z XII wieku*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ks. Jougan, A. (1958). *Słownik kościelny łacińsko-polski*. Poznań–Warszawa–Lublin: Księgarnia Św. Wojciecha.
- Korwin-Piotrowska, D. (2006). *Powiedzieć świat. Kognitywna analiza tekstów literackich na przykładach*. Kraków: TAIWPN UNIVERSITAS.
- Kowalewska, D. (2009). *Magia i astrologia w literaturze polskiego oświecenia*. Toruń: Wydawnictwo Naukowe Uniwersytetu Mikołaja Kopernika.
- Kövecses, Z. (1998). Kognitywny model gniewu. W: W. Kubiński, R. Kalisz, E. Modrzejewska (red.), *Językoznawstwo kognitywne. Wybór tekstów* (104–137). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Kövecses, Z. (2006/ 2011). *Język, umysł, kultura. Praktyczne wprowadzenie* (2006 Oxford University Press, Inc.). Kraków: TAIWPN UNIVERSITAS.
- Krzysztofik, M. (2008). Astrologia jako ideologia totalna na przykładzie polskiej kalendarigrafii siedemnastowiecznej. W: I. Kamińska-Szmaj, T. Piekot, M. Poprawa (red.), *Ideologie w słowach i obrazach* (175–183). Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Lakoff G., Johnson M. (1988/ 1980). *Metafory w naszym życiu*. Tłum. T.P. Krzeszowski. Warszawa: Państwowy Instytut Wydawniczy.
- Lakoff, G. (1987/ 2011). *Kobiety, ogień i rzeczy niebezpieczne*. Kraków: TAIWPN Universitas.
- Langacker, R.W. (1998). Wstęp do gramatyki kognitywnej. W: W. Kubiński, R. Kalisz, E. Modrzejewska (red.), *Językoznawstwo kognitywne. Wybór tekstów* (28–79). Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego.
- Linde, S.B. (1854–1861). *Słownik języka polskiego*, wydanie drugie, poprawne i pomnożone, Lwów. Pozyskano z <http://poliarp.wbl.klf.uw.edu.pl/pl/sownik-lindego/>.

- Ocieczek, R. (1990). O różnych aspektach badań literackiej ramy wydawniczej w książkach dawnych. W: R. Ocieczek (red.), *O literackiej ramie wydawniczej w książkach dawnych (7–19)*. Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Parys, M. (2015). Prognozyk – gatunek obligatoryjnie występujący w kalendarzach astrologiczno-prognostykarskich z pierwszej połowy XVIII wieku. W: M. Kresa (red.), *Młodzi o języku dawnym (133–146)*. Warszawa: Instytut Języka Polskiego UW, BEL.
- Parys, M. (2016). Rok liturgiczny w kalendarzach astrologiczno-prognostykarskich I połowy XVIII wieku. W: Z. Abramowicz, K. Korotkich (red.), *Chrześcijańskie dziedzictwo duchowe narodów słowiańskich*. Seria III Literatura – Język – Kultura – Historia. T. 2 (303–333). Białystok: Uniwersytet w Białymstoku, Wydawnictwo PRYMAT.
- Śnieżyńska-Stolot, E. (1994). *Ikonografia znaków zodiaku i gwiazdozbiorów w średniowieczu*. Kraków: Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”.
- Wąsowicz, H. (1995). *Kalendarz ksiąg liturgicznych Krakowa do połowy 16. wieku. Studium chronologiczno-typologiczne*, Lublin: Wydawnictwo KUL.
- Winiarska-Górska, I. (2017). *Szesnastowieczne przekłady Pisma Świętego na język polski (1551–1599) jako gatunek nowożytnej książki formacyjnej*. Warszawa: Wydział Polonistyki Uniwersytetu Warszawskiego.
- Wojtak, M. (2006). Gatunek w formie kolekcji a kolekcja gatunków, *Poznańskie Spotkania Językoznawcze*, 15, 143–152.
- Wojtak, M. (2011). O relacjach dyskursu, stylu, gatunku i tekstu, *Tekst i Dyskurs*, 4, 69–78.

Źródła

POLSKI KALENDARZ SWIĄT ROCZNYCH y BIEGOW NIEBIESKICH
Z wyborem, czasow y Aspektami NA ROK PANSKI

732	269	716
563	702	452
422	746	549

[1717_{M.P.}] (...) Ktoryiest po przybyszowym drugi A po przestępnym pierwszy. Od M. WOYCIECHA JACKA JANA BAPTISTY CIECHANOWSKIEGO, W Przesławney Akadem: Krakowskiey Nauk wyzwolonych, y Filozofij Doktora W Poznańskiey zaś, Matematyki y Grammatyki Professora Wypisany y do druku Podány. W POZNANIU.

KALENDARZ POLSKI y RUSKI, w Ktorem SWIĘTA ROCZNE y BIEGI NIEBIESKIE, Aspekty, wybory, czas siania, szczepienia, lekarstw zażywania &c &c. należytem porządkiem położone y opisane, NA ROK PAŃSKI 1723, Który jest Przybyszowy, á po Przestępnym trzeci, PRZEZ M. MICHAŁA JÓZEFA REMBECKIEGO, w Przesławney Akademij Krákovskiey Náuk Wyzwolonych y Filozofij Doktorá, Mátematyki Professora, z należytą pilnością WYRACHOWANY. W KRAKOWIE W DRUKARNI AKADEMICKIEY.

KALENDARZ POLSKI y RUSKI, w Którym SWIĘTA ROCZNE y BIEGI NIEBIESKIE, Aspekty, wybory, czas siania, szczepienia, krwie puszczania, purgowania, lekarstw zażywania, zwierza szczwania, &c. należytem porządkiem położone y opisane; NA Rok Pański 1727, Po Przybyszowym pierwszy, á po przestępnym trzeci; PRZEZ M. MICHAŁA JÓZEFA REMBECKIEGO, w Przesławnej Akademij Krákowskiej Náuk Wyzwolonych y Filozofij Doktorá, w Kollegium Mnieyszym Astronomij, y Astrlogij Professorá, z należytą pilnością WYRACHOWANY. W KRAKOWIE W Drukárni AKADEMICKIEY.

KALENDARZ POLSKI y RUSKI, w Którym SWIĘTA ROCZNE y BIEGI NIEBIESKIE, Aspekty, wybory, czas siania, szczepienia, krwie puszczania, lekarstw zażywania, Wschod y zachod Słońcá, &c. należytem porządkiem położone y opisane; NA ROK Od Narodzenia CHRYSYTA PANA 1730, Który jest po Przesławnym y Przybyszowym Drugi, PRZEZ M. MICHAŁA JÓZEFA REMBECKIEGO, w Przesławnej Akademij Krákowskiej Náuk Wyzwolonych y Filozofij Doktorá, Mátematyki Professorá, Kolegę Mnieyszego, Geometrę przysięgłego, Kościolá S. WOYCIECHA w Rynku Krákow: PROBOSZCZA. z należytą pilnością WYRACHOWANY. W KRAKOWIE W Drukárni AKADEMICKIEY.

KALENDARZ POLSKI y RUSKI, w Którym SWIĘTA ROCZNE y BIEGI NIEBIESKIE, Aspekty Wybory, czas siania szczepienia, krwie puszczania, lekarstw zażywania, Wschod y zachod Słońcá, &c. należytem porządkiem położone y opisane; NA ROK PAŃSKI 1732. Który jest Przesławnym po Przybyszowym pierwszy, PRZEZ M. MICHAŁA JÓZEFA REMBECKIEGO, w Przesła; Akademij Krák: Náuk wyzwolonych y Filozofij Doktorá, Mátematyki Professorá, w Kollegium Mnieyszym Ordynaryinego Astrono: y Astrlo: Professorá, Germetrę Przysięgłego, WYRACHOWANY. W KRAKOWIE W Drukárni AKADEMICKIEY.

KALENDARZ POLSKI y RUSKI, W KTORYM SWIĘTA ROCZNE y BIEGI NIEBIESKIE, Aspekty, Wybory, Czas siania, Szczepienia, Krwie puszczania, Lekarstw zażywania, Wschod y Záchod Słońcá, &c. należytem porządkiem położone y opisane; NA ROK PAŃSKI, MDCCXXXIII. Który jest po Przesławnym pierwszy, á po Przybyszowym drugi, PRZEZ M. MICHAŁA JÓZEFA REMBECKIEGO, w Przesławnej Akademij Krákowskiej Náuk Wyzwolonych, y Filozofij DOKTORA, Mátematyki PROFESSORA, Kolegę Mnieyszego Wokowanego, Geometrę Przysięgłego, WYRACHOWANY. W KRAKOWIE W Drukárni AKADEMICKIEY.

KALENDARZ POLSKI y RUSKI, W KTORYM SWIĘTA ROCZNE y BIEGI NIEBIESKIE, Aspekty, Wybory, Czas siania, Szczepienia, Krwie puszczania, Lekarstw zażywania, Wschod y Záchod Słońcá, &c. należytem porządkiem położone y opisane; NA ROK PAŃSKI, MDCCXXXVII. Który jest Przybyszowy, á po Przesławnym pierwszy, PRZEZ M. MICHAŁA JÓZEFA REMBECKIEGO, w Przesławnej Akademij Krákowskiej Náuk Wyzwolonych, i Filozofij Doktorá, Mátematyki Professorá, Kolegę większego, Geometrę Przysięgłego, WYRACHOWANY. W KRAKOWIE W Drukárni Kollegium Wielkiego Akademij Krákowskiej.

KALENDARZ POLSKI y RUSKI, SWIĄT ROCZNYCH Y Biegów Niebieskich, z wyborem czasów, y Aspektami. NA ROK PANSKI M. DC. XCVII. Który jest po Przybyszowym y

Przestępnym pierwszy. PRZEZ M. KAZIMIERZA TVATERA, W Przesławnej Akademii Krakowskiej Filozofii y Doktorá y Máthematyki Professorá, z pilnością WYRACHOWANY. W KRAKOWIE; w Drukárni Fránciszka Cezárego, I. K. M. X. Biskupá Krakowskiego Xsiążęcia Siewierskiego; także Przesławnej Akademii Krakowskiej Typografa.

Streszczenie

Przedmiotem artykułu jest prezentacja sposobów obrazowania planet w opisach nieba zawartych w prognostykach, obligatoryjnie występujących w XVIII-wiecznych kalendarzach. Wzorzec gatunkowy kalendarza astrologiczno-prognostykarskiego obejmuje wielostylowy, izofunkcyjny zbiór gatunków o określonej strukturze kompozycyjnej. Poszczególne gatunki odzwierciedlają założenia astrologii poprzez właściwy sobie układ treści i właściwości językowo-stylistyczne. Ideologia astralna posługuje się centralną metaforą RZECZYPOSPOLITEJ NIEBESKIEJ. Niebo konceptualizowane jest jako kraj, którego organizacja przypomina ustrój polityczny Rzeczypospolitej szlacheckiej, czyli monarchię elekcyjną. W *Rzeczypospoliej Niebieskiej* rolę elekcyjnych władców odgrywają planety, a poddaniymi są zależne od nich poszczególne stany i narody, królestwa, prowincje i miasta. Równość planet w możliwości kandydowania na tron *Pana Rocznego* jest odzwierciedleniem idei równości stanu szlacheckiego.